

Stadens
odlare

Stadens
odlare

FATABUREN 2003

Stadens odlare

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2003

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat höga kunskapsmässiga ambitioner med syftet att nå en stor publik.

Från början har årsboken varit en förbindelselänk till stöd- och vänföreningar och idag är den också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna.

Museernas verksamhetsberättelser trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Fataburen 2003
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

©Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Christina Westergren
Bildredaktör och fotograf Marie Andersson, fotografier ©Skansen om inte annat anges
Idé Mats Janson och Leif Thorin
Redaktionellt arbete Mats Janson och Berit Nordin
Engelsk text, översättning/språkgranskning Ewa Johansson, Idiom Translations
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Omslagsbilder Marie Andersson ©Skansen och Gatu- och fastighetskontorets arkiv i Stockholm
För- och eftersättsblad foto Birgit Brånvall
Tryckt hos Fälb & Hässler, Värnamo 2003
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 490 8

Gränslandet – kolonirörelsen som idé och praktik

MAGNUS BERGQUIST

är docent i etnologi och verksam vid Göteborgs universitet. Han har skrivit ett flertal rapporter och skrifter om odlingslotternas och koloniorådenas betydelser för människor, både i ett historiskt och i ett samtidsperspektiv. 1996 kom hans doktorsavhandling *En utopi i verkligheten. Kolonirörelsen och det nya samhället*, som behandlar kolonirörelsen i Göteborg mellan åren 1905–1945.

Vi ser ofta på naturen som det mest fundamentala och självklara i världen. Men i själva verket är det relativt lite av det landskap vi lever i som är naturligt, i betydelsen obearbetat av människan. Naturen är i högsta grad »kulturlig«, dvs. präglad och påverkad av människan. Människan formar naturen och avbildar därmed sig själv. Så berättar skogen, åkermarken, trädgården eller det urbana landskapet något om de levnadsförhållanden och värderingar som råder när kulturlandskapet tillkommer eller när människor tar det i besittning. Kungliga trädgårdar och slottsparker med strikta geometriska former, lusthus och paviljonger anlades bland annat för att kunna umgås i, visas upp – och visa upp sig själv i. Det agrara samhällets jordbrukslandskap uttrycker däremot mer av jordbrukets och djurhållningens betydelse för överlevnaden. Landskapet är organiserat för att skapa förutsättningar för god avkastning och berättar därmed något om det direkta sambandet mellan hushållet och den kringliggande naturen. Både slottsparken och jordbrukslandskapet kan uttrycka väl-

En plats där
människa och
natur möts.

måga och makt, men i slottsparken åstadkoms detta i första hand genom att naturen ordnades på ett estetiskt tilltalande sätt. I det agrara jordbrukssamhället var skönheten av underordnad betydelse, vilket inte utesluter att föreställningar om vad som var vackert eller fult även kopplades till naturupplevelser.

Genom att kontrastera jordbrukssamhällets bruk av och syn på naturen mot den moderna storstadsmänniskans naturföreställningar, skapas lätt bilden av att vi har gått från ett produktivt till ett mer konsumtionsinriktat förhållningssätt till natur och landskap. Så är det naturligtvis om man med produktion menar att direkt bearbeta naturen för att skapa ett mervärde i form av mat, hus och kläder. Men utifrån ett kulturellt perspektiv ter det sig något annorlunda. Då innefattas även de föreställningar och erfarenheter människor skapar och kommunicerar till varandra. Vi producerar kultur med hjälp av naturen. Kanske man till och med vågar påstå att naturen är ett grundläggande råmaterial för en sådan produktion. Den organiserade form av natur som bildar en trädgård har framhållits som en av civilisationens mest centrala arketyper genom att trädgården utgör en plats där människa och natur möts. Dagens villaträdgård, med dess ofta officiella framsida och mer informella och privata baksida, skulle utifrån detta tankesätt berätta något om den moderna familjens sätt att både mentalt och fysiskt organisera sin omvärld.

Trädgården är den grundläggande byggstenen i ett kolonimråde. Men här finns också hus, individer och olika grupper – till exempel familjer och föreningsmedlemmar. På så vis kan kolonin betraktas som en slags modell av de institutioner som utgör centrala delar av samhället. Kolonier har också i

olika sammanhang beskrivits som en slags miniatyrmodeller av samhället. Och under vissa tider som en modell för samhället: på den projiceras föreställningar och visioner om historien, nuet och framtiden, om förhållandet mellan stad och landsbygd, och om förhållandet mellan individer, grupper och samhället i stort.

Det karakteristiska för kolonin är det lilla, kompakta, intensivt odlade, kombinationen av hus och trädgård, förhållandet mellan delen (den enskilda kolonin) och helheten (koloniområdet). Men även den förening eller rörelse man som kolonist är en del av. Därmed har temat för denna artikel an-

Ett koloniområde i Kristianstads utkant. Staden skymtar i bakgrunden. Vykort från Regionmuseet i Skåne.

tytts. I den fortsatta texten vill jag försöka närmare beskriva kolonirörelsens historia för att få en fördjupad förståelse för hur vi, i mer generella termer, skapar föreställningar om förhållandet mellan människa, natur och samhälle, och hur bland annat trädgården kan fungera som byggkloss i detta arbete.

Kolonirörelsen har idag en mer än hundraårig historia i Sverige. Hur kolonierna uppfattats och använts, deras förändrade betydelse över tiden, ger perspektiv på en historia som inte bara är kolonirörelsens, utan också samhällets. Somligt är sig likt, annat har undergått genomgripande förändringar.

Internationella förebilder

Årtiondena runt sekelskiftet 1900 börjar ett antal personer intressera sig för fenomenet koloniträdgårdar. Varför just då? Vad är det som sker i samhället som får kolonier att framstå som något man bör intressera sig för? Vad betydde de? Hur kom de att användas och av vilka, och hur har koloniernas meningsinnebörd förändrats under seklet? För att förstå kolonirörelsen som samhälleligt och historiskt fenomen ska vi se närmare på dess internationella förebilder och de entreprenörer som tog till sig och omsatte idéerna nationellt. Därefter ska kolonin som idé och vision liksom dess praktik beskrivas. Kolonirörelsens utveckling under seklet följs för att avslutas med en diskussion om kolonirörelsens betydelse idag och i framtiden.

En sådan framställning måste med nödvändighet bli rapso-disk. En hel del exempel kommer att hämtas från kolonirörelsens framväxt och utveckling i Göteborg, vilken till stora delar är lik, men naturligtvis inte helt överensstämmande,

med hur kolonitanken kom att mottagas och utvecklas i andra delar av landet.

Kolonier är ett internationellt fenomen. Tanken att anlägga trädgårdskolonier uppstod på många håll i Europa ungefär samtidigt. Förklaringarna kan vara många, men ett viktigt svar är att kolonier är en produkt av industrialisering, urbanisering och kulturell modernisering, en process som förändrar hela västvärlden i högre eller mindre grad vid skilda tidpunkter på olika platser. Det är också en definitionsfråga om vilka kriterier som ska vara uppfyllda för att något ska definieras som ett koloniområde. Det går att finna koloniliknande områden i form av mindre odlings- och trädgårdsområden i stadens omedelbara närhet redan under medeltiden. Men dessa så kallade »kålland« eller »kålgårdar« brukades främst av städernas borgare och hantverkare. Ett viktigt kriterium för att tala om ett område med trädgårdar som ett koloniområde är idag, förutom att det ligger i en stad eller i dess närhet, att det finns någon typ av gemensam organisation eller förening. Kolonier är sällan förknippade med enskilt ägande, och detta har betydelse när vi ska förstå kolonirörelsen som samhällsfenomen. Samtidigt ska det konstateras att så inte alltid varit fallet. I kolonirörelsens barndom var det inte ovanligt att enskilda kolonister arrenderade mark direkt av markägaren eller att medlemskap i föreningen var frivilligt.

Trots detta brukar man säga att kolonirörelsen har sitt ursprung i Tyskland i början av 1800-talet. Initiativtagaren brukar allmänt anses vara Daniel Gottlieb Schreber i Leipzig, som på 1820-talet anlade trädgårdar för barnfamiljer vilka ansågs behöva komma ut i friska luften. Dessa trädgårdar, som kom att gå under namnet »Schrebergården«, och som

fungerade som inspirationskälla för flera efterkommande projekt i Tyskland, brukar också nämnas som förebild för kolonirörelsen i Danmark och Sverige. Syftet med Schrebergården var i första hand att skapa möjligheter för barn och deras familjer att få tillgång till ljus, utevistelse och frisk luft, och på så sätt utveckla större motståndskraft mot sjukdomar. Möjligheten att odla betonades inte nämnvärt. Under 1800-talet förändrades emellertid inriktningen mot större möjlighet att idka trädgårdsbruk. De som skapade och talade för kolonier ansåg att den stora vinsten för både samhället och den enskilde var möjligheten att odla.

I Danmark började kolonirörelsen slå igenom ungefär vid samma tid, något som skildrats utförligt av den danska etnologen Inger Tolstrup. Så kallade »frihaver« skapades för att, som det hette, återge arbetarbefolkningen de möjligheter att odla som frångått dem med industrialiseringens massinvandringar till städer och tätorter. En lika trolig orsak är att man på detta sätt ville minska samhällets utgifter för fattigvård för de obesuttna som inte lyckades få arbete i den växande industrin. I Danmark uppstod också koloniområden som associerades till olika politiska ideologier. Både högern och vänstern försökte värva röster genom att utlova mer kolonier åt folket. I Sverige var detta inte vanligt, men det finns flera exempel på koloniföreningar som definierade sig politiskt, genom att i både stadgar och praktiskt arbete framför allt associera sig med den spirande arbetarrörelsen. Kolonier som startades med liberalt borgerliga förtecken tonade gärna ned det politiska till förmån för resonemang om det viktiga i att hålla samman familjen, vilken uppfattades som grundbulten i samhällsbygget.

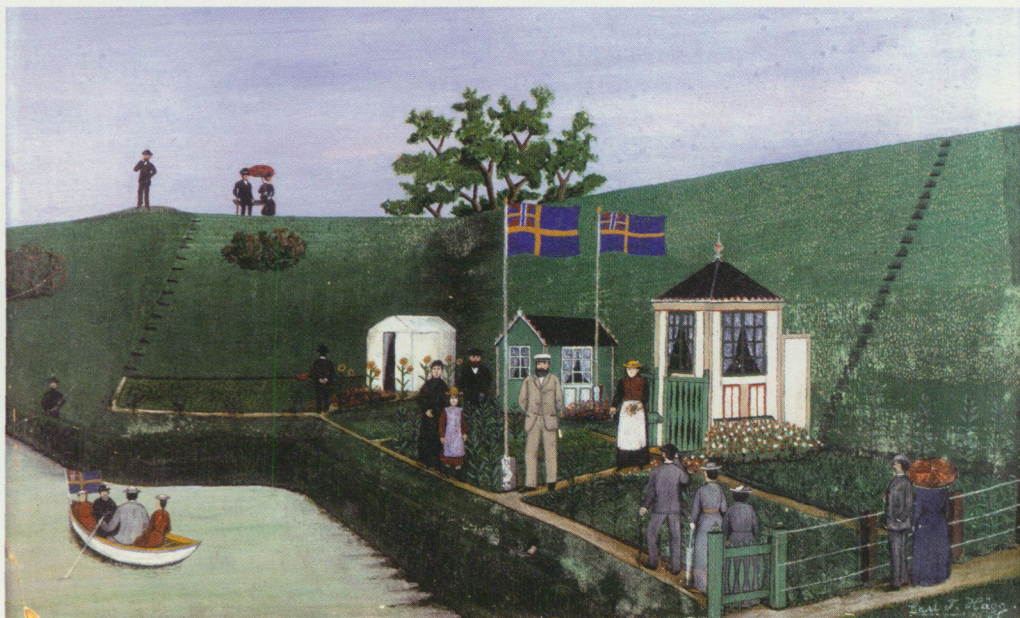
»Från Danmark var steget inte långt till Sverige«, brukar det heta i historiska översikter över kolonirörelsens historia. Oavsett om den geografiska närheten var anledning till att man började anlägga kolonier i Sverige eller inte, kvarstår faktum att de första svenska kolonianläggningarna uppstod i Skåne runt 1895. Kolonin vid Pildammarna i Malmö och

Kolonilotten innebar också en möjlighet att odla.

Citadellkolonin i Landskrona brukar anses vara de äldsta i Sverige. I Malmö anlades 68 lotter om 72 kvadratmeter vardera, vilka snart var utarrenderade. Ytterligare lotter anlades och snart fanns sammanlagt 225 stycken.

I Landskrona var historien något annorlunda. Där hade sedan länge funnits odlingsmark och viss bebyggelse i form av lusthus på vallarna längs det gamla Citadellområdet. Dessa arrenderades och beboddes sommartid av stadens »nobless» och var i vissa fall att likna vid moderna sommarvillor med tillgång till både elström, gas och rinnande vatten. Vid sidan av detta område växte ytterligare ett område upp där standarden var lägre och den dominerande delen av kolonisterna kom från traktens arbetarbefolkning. Citadellkolonin kom

Citadellkolonin i Landskrona från omkring 1900 är ett av Sveriges äldsta koloniområden. Tunnbindare Carl Fredrik Häggs målning från omkring 1900 av hans egen koloni. Observera unionsflaggorna. Foto Landskrona museum.

Citadellkolonin i Landskrona, vallot 121 med vallgraven, ca 1910, och vallott 10, kolonin »Skansen« 1908, anlagd av målarmästare H. P. Jönsson strax efter sekelskiftet 1900. På bilden H. P. Jönsson med familj: maka, tre söner, sonhustru, tre barnbarn och barnflicka. Foto Landskrona museum.

Söderbrunns koloniområde på Norra Djurgården i Stockholm, grundat 1905.

därmed att bli en modell av samhället i stort, med dess olika livsstilar och skillnader i ekonomiska och sociala resurser.

Dessa första koloniområden har naturligtvis sin unika historia. Men denna historia är på en generell nivå giltig för hur flertalet kolonier kom att anläggas i andra städer under perioden från sekelskiftet fram till andra världskrigets slut. Vi ska se närmare på två sådana exempel eftersom de också på ett bra sätt visar hur kolonitanken spreds i Sverige, och hur dess entreprenörer, både nationellt och lokalt, gick tillväga när de omsatte kolonitanken i den tid och det samhälle där de verkade. Exemplen är hämtade från Stockholm och Göteborg.

Nationella entreprenörer

Den person som kanske mer än någon annan förknippas med den svenska kolonirörelsens framväxt är Anna Lindhagen, en borgerlig liberal med socialt engagemang. Hon var född i Stockholm 1870 som dotter till justitierådet och riksdagsmannen Albert Lindhagen. Barnen Lindhagen uppfostrades i en liberal anda att känna socialt ansvarstagande. Den ena brodern, Carl, kom att bli socialdemokratisk borgmästare i Stockholm och även Anna var djupt engagerad i arbetarrörelsen. (I Catharina Nolins artikel finns en utförligare beskriv-

Landala koloniträdgårdar i Göteborg på 1910-talet. Foto Göteborgs stadsmuseum.

ning av Anna Lindhagen och av Anna Åbergsson, även hon en viktig drivande person för kolonirörelsen framför allt i Stockholm.)

I boken *Om koloniträdgårdar*, som gavs ut redan 1905, anger Lindhagen att koloniföreningar fanns eller höll på att tillskapas i bland annat Lund, Helsingborg, Jönköping, Eskilstuna, Örebro, Gävle, Falun, Norrköping och Göteborg. I flera av dessa städer hade man bjudit in eller tagit del av Lindhagens tankar. Antagligen hade också initiativtagarna till Föreningen Göteborgs Koloniträdgårdar (FGK) hört talas om Lindhagen. Men när man skulle hämta mer konkreta förebilder skedde detta genom att folkskollärare E.P. Essén med hjälp av ett stipendium reste till Skåne och Danmark för att själv bese hur ett färdigt och uppvuxet koloniområde kunde te sig. Vid hemkomsten blev han inbjuden till ett möte i Arbetsföreningens stora sal den 1 mars 1905. Tidigare hade ett antal personer engagerade i föreningen Hortikulturens Vänner diskuterat möjligheten att utveckla sin verksamhet med kolonier, som ett led i ambitionen att sprida god trädgårdskultur även bland de grupper i samhället som normalt sett inte kom i kontakt med den organiserade trädgårdsrörelsen. Nu ville man höra med stadens innevånare om det fanns intresse för kolonianläggningar.

I Göteborg, liksom i Stockholm och i flertalet andra svenska städer, togs de första initiativen till att skapa kolonier av en liberal och för sociala frågor intresserad borgerlighet. Men i Göteborg blev den socialdemokratiske före detta snickaregesällen Herman Lindholm på ett tidigt stadium inblandad i Föreningen Göteborgs Koloniträdgårdar. Han blev snart vald till ordförande i föreningen och satt kvar på

denna post sammanlagt 24 år, fram till 1930 då han helt lämnade styrelsearbetet. Det faktum att Arbetarkommunens ordförande Herman Lindholm också var ordförande i koloniföreningen gav den göteborgska kolonirörelsen en större koppling till arbetarrörelsen än vad ofta var fallet i andra städer. Samtidigt finns det exempel på koloniföreningar som startade med det uttalade målet att vara en del i arbetarrörelsen. Föreningen Viola i Uppsala, som startades i början av 1920-talet, uppfattades av dess initiativtagare både som ett resultat av arbetarnas kamp för ett bättre samhälle (kolonier var ett uttryck för ökad välfärd) och som en resurs i denna kamp genom att kolonier skapade ordentliga och skötsamma arbetare som på ett bra sätt kunde delta i samhälleligt förändringsarbete till fromma för den egna klassen.

Att representanter för olika politiska ideologier kunde fastna för kolonitanken är inget ovanligt, vilket nämnts tidigare. Kolonitanken attraherade företrädare för olika politiska ideologier, men för olika syften. Kolonier var ett nytt samhällsfenomen som inte blivit inskrivet i någon entydig politisk ideologi. Det var därmed öppet för förhandling om vilket meningsinnehåll det skulle fyllas med. Kolonirörelsens entreprenörer finner vi därför både till höger och vänster på den politiska skalan. Det sociala engagemanget verkar ha varit gemensamt. Antingen för att förändra samhället till något man ansåg bättre än det befintliga, eller för att förhindra oönskad förändring. Koloniverksamheten kunde vara ett medel till att uppnå båda målen. Det gemensamma är uppfattningen att kolonier kunde användas till att göra något med människor. Bearbetandet av naturen utgjorde en dubbelverkande kraft. Det ansågs förändra både den människa som for-

En bedömningskommitté skärskådar Landala koloniträdgårdar omkring 1909.
Foto Göteborgs stadsmuseum.

made naturen och det samhälle i vilket människorna verkade. Vi ska se närmare på hur entreprenörerna tänkte sig att detta skulle gå till.

Att hantera det moderna

Den svenska kolonirörelsen växer fram under en period av hastig och genomgripande samhällsförändring. Sverige industrialiserades sent och relativt snabbt. Omvandlingen från agrar- till industrisamhälle och, som resultat av detta, människors rörelse från landsbygd till städer och tätorter, ledde till problem. Oplanerade förstäder med sjukdomar och fatigdom, ökande kriminalitet och säsonsberoende arbetslöshet bidrog till att skapa en mängd hotbilder kopplade till staden, vilket i sin tur ledde till visioner om vart man borde leda utvecklingen och vad som krävdes för att förändra samhället mot det önskvärda tillståndet. Föreställningar om förhållandet mellan land och stad blev viktiga i dessa visioner.

Land och stad sågs som en given motsats där staden stod för framtiden och det nya i form av utveckling, affärer, vetenskap och politik medan landsbygden fick stå för det gamla, och ibland det bakåtsträvande. Och även om inte staden i sig var något nytt, var det en ny slags stad som verkade ta form: industrialismens stadslandskap. Distansen från landsbygden och dess livsform närde i sin tur romantiserade bilder av landet och dess människor. Landsbygden kanske saknade framåtskridande och utveckling, men här fanns ett lugn och en trygghet som hotade att gå förlorade i städerna. Livet nära naturen gjorde människor harmoniska och arbetet danade karaktären. Genom att lyfta över det goda som livet på landet

Kontrasten var stor mellan kolonisternas normala hemmiljö – som här på fotot från Ploggatan på Södermalm i Stockholm – och koloniområdets lantliga idyll. Foto Stockholms stadsmuseum.

ansågs ha att erbjuda, kunde det moderna storstadslivets negativa sidor balanseras.

Så kan vi förstå kolonirörelsen som en motkraft mot det dåliga inflytande som staden, med dess gytter av människor och verksamheter, utövade. Naturen skulle in i staden, men den måste fogas in på ett bestämt sätt. Därmed kunde kolonin, jämte parker och andra former av grönområden, fungera som en syntes av land och stad och föra vidare det som verkade vara det mest uppmuntrande för framtiden.

Kolonin placerades rent fysiskt på gränsen mellan stad och land. Men också mentalt utgjorde den en blandning av stad och land genom att befinna sig på gränsen mellan agrar- och industrisamhälle. Många kolonister var första generationens stadsbor. Nu gällde det att skapa nya sätt att organisera vardagslivet och andra värderingar och normsystem som passade för den nya tiden. Kolonier kunde fungera som medlare mellan två samhällssystem. Det handlade om att plocka ihop det bästa ur två världar och skapa en syntes av dessa. Från landsbygden hämtades odlingen, närheten till naturen och föreställningen om en naturlig och sund livsstil (vilken mer var en föreställning som skapades i staden än bland de människor som levde och verkade på landsbygden). Från det moderna stadslivet inkorporerades föreställningar om kolonilivet som något rationellt och i viss mån vetenskapligt utformat, och som ett nytt sätt att skapa kontakt och sammanhållning mellan människor som levde i storstaden med dess mångfald och anonymitet.

Frigörelse och disciplin

Syftet med att skapa koloniträdgårdar varierar naturligtvis mellan olika städer beroende på vilka initiativtagarna var. Men två teman kommer ofta igen när man granskar minnesskrifter, protokoll och andra handlingar som finns bevarade från åren kring sekelskiftet då många koloniföreningar startades.

Det ena temat bygger på tanken om kolonirörelsen som en frigörande kraft. I kolonin skulle individen få möjlighet att skapa något eget och uttrycka sig själv. Inom ramen för de regler som definierades i stadgar och andra förordningar var

Landala 1909. Foto Göteborgs stadsmuseum.

Kungsladugårdskolonin 1920. Foto Göteborgs stadsmuseum.

det fritt för kolonisten att själv iscensätta sin föreställning om trädgården och hemmet. I minnesskrifter betonas vikten av att kolonisten ska ges möjlighet att vara kreativ utifrån egna värderingar.

Men samtidigt finns det en disciplinerande dimension. Att bli kolonist handlade, och handlar även idag, om att kliva in i ett sammanhang och samarbeta med andra människor. Den egna koloniträdgården utgör en del i en större helhet, koloniområdet, där människor måste förhålla sig även till andras viljor och intressen. Därför var föreningsbildandet så viktigt eftersom man med föreningen skapade ett forum där medlemmarna kunde träffas och diskutera gemensamma angelägenheter. I protokollen är därför rättvisefrågor framträdande. Vilken rätt har föreningen att lägga sig i enskilda kolonisters angelägenheter utan att den individuella friheten helt sätts ur spel? Här ställdes olika ideologier och vardagliga praktiker mot varandra.

Många kolonier startades som föreningar och den som ville bli kolonist kom därför ofta också att bli medlem i den lokala koloniföreningen. Att skriva sitt namn på ett kontrakt förpliktigade kolonisten att följa vissa regler och förordningar. Men det gav också kolonisten rätt att delta på föreningsmöten och få välja de personer som satt i styrelsen och ledde föreningsarbetet, eller kanske att till och med bli invald i styrelsen själv och bli en av dem som förde föreningens talan. I samhället baserades det samhälleliga inflytandet på individens ekonomiska tillgångar, men i koloniföreningen hade alla medlemmar en röst, oavsett privat förmögenhet eller maktposition i samhället utanför kolonin. Det finns därför anledning att tala om kolonin som ett slags »medborgarsam-

hälle«, där rätten till inflytande, men också krav och förpliktelser, reglerades genom stadgar och kontrakt snarare än via traditioner, släktrationer eller ekonomisk styrka.

Men varför organiserades koloniverksamheten på detta sätt? Föreningsbildande var som sagt inte ett krav, men det var relativt vanligt i många av de nyskapade kolonierna. Med föreningen bildades ett forum där styrelse och medlemmar kunde mötas. Föreningsmötena blev ett sätt att reglera relationer på ett »objektivt« sätt där man i diskussionens form försökte sammanjämka olika viljor mot gemensamma mål, regler, normer och förhållningssätt. Där hade alla rätt att föra fram argument och få sin vilja eller sina intressen prövade.

Industrialiseringen innebar att människor kom att mötas på andra villkor än i det förmoderna samhället. Samhällsmoderniseringen ledde till nya typer av motsättningar. Särskilt klassmotsättningar genererade starka konflikter och det upplevdes som viktigt att skapa nya mötesplatser där individer och grupper med olika bakgrund och erfarenheter kunde mötas för att tillsammans arbeta fram en social form som i sig inbegrep former för att hantera och lösa konflikter. Föreningen framstod som en social konstruktion vilken hade framtiden för sig. Här fanns möjlighet att utöva den typ av integrationsarbete som behövdes som en motvikt mot det urbana samhällets sociala främlingskap. Konflikter måste erkännas, men också hanteras.

Stora Mossen, styrelsen, 1938. Foto i Nordiska museets arkiv från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

»Kultiverade människor«

Även när det gällde trädgårdsarbetet tillämpades ett modernt förhållningssätt. Kolonin skulle anläggas och skötas enligt vissa principer. De ledande i föreningen ansåg att det ordnade moderna storstadslivet krävde en ny typ av estetik och praktik. Ett »rationellt« tillvägagångssätt, en slags vetenskaplighet, borde vara en förebild för arbetet i kolonierna. Detta ideal tog sig olika uttryck. Ett var att kolonisterna uppmuntrades att skapa en rationell ordning i sina trädgårdar genom att dela in dem i »nytto-« och »nöjes-«delar. Varje typ av växtlighet borde tilldelas sin ruta: nyttoväxter för sig och nöjesväxter för sig. I den första skulle avkastningen maximeras (i form av odlingsprodukter), i den andra upplevelsen (i form av skönhet). Genom att ordnas blev trädgården också överblick- och kontrollerbar. »Om någonsin en plan för ett arbete är av nöden«, skrev trädgårdsmästare Hjern i Föreningen Göteborgs Koloniträdgårdars tioårsskrift år 1915, »så är det väl just vid ordnandet av en koloniträdgård. Saknas densamma, icke allenast fördyras och försvåras anläggningen i sin helhet avsevärt utan den blir också ett skräpigt virrvarr«.

Ofta kopplades detta ordningsideal ihop med tankar om hur människan borde vara och genom intensivt trädgårdsarbete förhoppningsvis också skulle bli. Arbetet i trädgården ansågs dana karaktären på ett sätt som bättre stämde överens med den nya tidens krav, än vad ett lättjefullt liv på krogen, gatan eller ute i den oordnade naturen ansågs göra. För att försäkra sig om att kolonisterna följde reglerna utformades kolonierna till platser öppna för insyn. Det var inte tillåtet att gömma sig bakom höga staket eller täta häckar. Den kolonist som inte hade ordning i sin trädgård riskerade att utsätta sig

Kvinnliga kolonister i praktiskt arbete. Änggårdskolonin 1919. Foto Göteborgs stadsmuseum.

för övriga kolonisters och allmänhetens fördömande blickar. Så skulle en inre disciplin byggas upp vilken behövdes för att kunna hantera det moderna stadsliv där inga fasta och traditionellt förankrade värderingar och handlingsmönster längre styrde individen.

Ett ledande tema i styrelsens arbete gentemot kolonisterna var att kultiverade växter skapade kultiverade människor. I års- och tidskrifter gavs kolonisterna tips på hur de kunde förädla sin trädgård. I detta distinktionsarbete definierades vissa växter som mer kultiverade än andra. Särskilt svårskötta växter uppfattades som »ädlare« än de som frodades likt ogräs. Olika rosarter lyftes fram som särskilt krävande och en trädgård som innehöll en rik samling välmående rosor borga-

de för en god kolonist. Perenna växter föredrogs framför ettåriga växter då de antydde att trädgårdsinnehavaren var en person med längre framförhållning som inte hängav sig åt kortsiktiga och tillfälliga lösningar. Grönsaker var kanske i första hand nyttoväxter, menade man, men även här kunde man göra åtskillnad mellan sorterna. »Exotiska« växter, som tomater och gurkor, ansågs mer bildande än rovor och bönor.

Kolonierna blev nya mötesplatser. Högsbo-kolonin, omkring 1930. Foto Göteborgs stadsmuseum.

För att uppmuntra och utmana kolonisterna anordnades varje år tävlingar då samtliga koloniträdgårdar prisbedömdes och en vinnare och några hedersomnämmanden utsågs. Det

var, som vi ska se, inte okontroversiellt, och visar på den mot-sättning som fanns mellan initiativtagarnas idé om kolonin som en modell för ett idealsamhälle och en framtidsvision, och flertalet kolonisters värderingar, vilka färgades av deras vardagspraktik och levnadsförhållanden både i och utanför kolonierna.

Praktik

Ideal och visioner är inte detsamma som praktisk verklighet. För att förstå hur händelser kom att utveckla sig krävs en förståelse av förutsättningarna för möten mellan människor i koloniområdena och på föreningsmötena. Det var kring vardagliga händelser som likheter och skillnader kolonisterna emellan kom att utkristalliseras. Det fanns stora åtskillnader mellan olika kolonister ifråga om bakgrund och levnadsvillkor. Flertalet var »bättre beställda« arbetare. Att vara bättre beställd behövde egentligen bara innebära att man hade någorlunda regelbunden inkomst, vilket inte alltid var självklart med tanke på den konjunkturbaserade tillgång på arbetstillfällen som rådde vid sekelskiftet. Men det fanns också kolonister med annan klasstillhörighet, såsom lärare och läkare. Till detta kom skillnader som skapades av den position en person kom att inta i kolonilivet genom att till exempel vara aktiv i styrelsen vilket gav större inflytande, men också en något annorlunda syn på vad som skulle krävas av en kolonist. Sammantaget skapades olika uppfattningar om till exempel vad det innebar att vara skötsam, hur en vacker och välordnad trädgård skulle se ut, vad som borde vara målet med kolonirörelsen osv. I Föreningen Göteborgs Koloniträdgårdar led-

de detta till diskussioner och ibland kontroverser där skillnader och likheter medlemmarna emellan tydliggjordes och förhandlades.

Trädgårdens utseende och frågan om vad koloniträdgårdens egentligen skulle användas till var en sådan diskussionspunkt. Koloniföreningens ledare ville inte att kolonirörelsen skulle förknippas med rent jordbruk. De ansåg att syftet med kolonier var att kultivera medlemmarna och att utveckla något nytt som tog tillvara både element från landsbygden och

Potatis, ett uttryck för det grova och obildade.

Tomater, för
kultiverade
människor.

staden. Ren trädgårdsodling för nyttobruk rimmade illa med dessa ambitioner. Samtidigt tillskapades kolonier under en period då just försörjningsfrågan krävde akut lösning för kolonister som var arbetslösa eller inte kunde få pengarna att räcka till den dagliga försörjningen. Många valde därför att använda sin lott till nyttoodling av framför allt potatis. Hos dem som var inflyttade från landet var kunskapen om denna form av odling naturligtvis levande. Kolonisterna satte potatis i sådan omfattning att de överskred den regel som sade att endast en fjärdedel av trädgården fick avsättas för odling av en och samma gröda.

Rationell ordning i trädgården.

Det hela ledde till en upphetsad diskussion kring vad kolonierna egentligen skulle vara. I föreningsarbetet betonades ofta kolonisternas möjligheter att vara med och utöva inflytande på koloniverksamhetens utformning och framtid. När de nu krävde rätt att odla potatis ifrågasatte de initiativtagarnas vision med kolonierna. Potatisen blev till en principfråga som för många kolonister handlade om rätten till frihet och oberoende. Styrelsen var mer negativ. Den såg potatisodlingar som ett uttryck för det obildade och grova, motsatsen till den »kultiverade människa« de, med kolonirörelsens hjälp, hoppades skapa. Potatisodling ansågs vara en kvarleva från det gamla bondesamhället som inte stämde med den moderna och framåtblickande syn man själv ville omfatta. För kolonisterna blev potatisen i detta läge någonting att identifiera sig med. Potatisodling hade varit en viktig del i en tidigare agrar försörjningsstrategi, och på landsbygden framstått som en möjlighet för torpare och obesuttna att markera frihet och oberoende gentemot bönder och annan överhet.

För styrelsen sågs det odlade som en symbolik för det goda samhälle man ville skapa. Genom sina val av växter och växternas inbördes placering i trädgården ansågs kolonisterna uttrycka olika grader av kunskap om trädgårdsskötsel och därmed bildning, förnuft och förstånd. Detsamma gällde husen och deras utformning och färgsättning. En hel del diskussioner kom att väckas just kring husens färgsättning. Styrelsen menade att det var viktigt att koloniområdena utgjorde en enhetlig grupp, varför färgerna på de olika husen inte fick avvika för mycket. Skära hus eller hus som målats i svenska flaggans färger blev kritiserade och kolonisterna ålagda att åtgärda denna »osmakliga« färgsättning. Detsamma gällde

Här bygger männen en kolonistuga, förmodligen på Kungsladugårdskolonin ca 1918. Foto Göteborgs stadsmuseum.

formerna. I den tidiga kolonirörelsen var variationen mellan husen stor, och kolonister utvecklade något som uppfattats som en helt egen arkitekturstil, med hus i ovanliga former rikt prydda med snickarglädje. För att råda bot på detta, som styrelsen uppfattade det, vilda och okontrollerade byggande, lät man arkitekter rita ett antal typhus som kolonisterna hade

att välja mellan. Vanligtvis är koloniområden från cirka 1920-talet och framåt därför relativt enhetliga i sin utformning vad gäller husen.

Efterkrigstiden – kolonin som fritidsfenomen

Perioden från åren kring sekelskiftet fram till andra världskrigets slut kan betraktas som den svenska koloniverksamhetens etableringsfas. Runt 1945 fanns det kolonier i de flesta städer och större samhällen. Inte minst de båda världskrigen hade hjälpt till att göra kolonirörelsen legitim eftersom det under dessa perioder rått livsmedelskris i landet, med ransoneringsåtgärder som följd. Under dessa perioder uppläts kolonimark till ren nyttoodling, med myndigheters och koloniföreningars goda minne. En viktig anledning till att ha koloniområden sades nu vara att marken måste odlas kontinuerligt med grönsaker, baljväxter och frukt för att med kort varsel ge god avkastning i händelse av krig. Kolonister var därför att betrakta som goda stridsmän för folkhushållningen, och rörelsen fick stort stöd, inte minst av hushållningssällskapen vars konsulenter åkte land och rike runt för att informera och bidra med goda odlingsråd.

Samtidigt som kolonirörelsen på detta sätt värderades som en nationell resurs och vann allmänt erkännande, verkade andra krafter i samhället som skulle komma att utdefiniera kolonier såsom varande otidsenliga eller till och med hotfulla företeelser. Redan på 1930-talet argumenterade företrädare för funktionalismen, det nya arkitektur- och stadsplaneringsidealet, mot kolonier med skälet att det var ett ineffektivt sätt att organisera sin tillvaro. Kolonier representerade en föråld-

Bad och rekreation, företeelser som fick trädgårdsodlingen att framstå som otidsenlig. Foto Karl Heinz Hernried ©Nordiska museet. Även motstående sida.

rad syn på stads- och bostadsbyggande. Människor måste lära sig att leva modernt. Man skulle bo på särskilda platser, arbeta på andra och ha sin rekreation på ytterligare andra, för detta ändamål uppförda ställen, som simhallar och idrottsanläggningar. Kolonier var oprofessionella och otidsenliga ansåg till exempel funktionalisten Uno Åhrén i en skrift år 1939. Folk byggde själva amatörmässiga hus istället för att

överlåta detta till professionella byggherrar. Och den egna trädgården hade bara till syfte att betona egoism och självupptagenhet istället för att bejaka samarbete och gemenskap. Istället borde man avskaffa den enskilda trädgården och skapa grönytor och parker som alla hade tillträde till, menade Åhrén och många funktionalister med honom.

Men förändringarna handlade inte bara om nya visioner om det framtida stadsbyggandet. Från andra världskrigets slut höjdes även levnadsstandarden successivt. Bostadsproduktionen ökade och nya bostadsområden med hög standard växte fram. I samma utsträckning började man avröja kolonimråden för att lämna plats för den växande storstaden i form av bostäder, vägar och allmännyttiga inrättningar, som till exempel idrottsanläggningar. Kolonier ansågs ha spelat ut sin roll varför man inte tog hänsyn till innehavarnas intressen.

I ett försök att motivera behovet av koloniträdgårdar försökte dess företrädare att argumentera på nya sätt. Kolonier började nu beskrivas som utpräglade fritidsföreteelser. Detta ledde också till att delvis nya former av kolonier skapades såsom havsbadskolonier (där bad och rekreation, inte odling och arbete, stod i centrum), fjärrkolonier och fritidsbyar.

Men det var först på 1960-talet som kolonirörelsen skulle uppleva ett förnyat intresse. Kolonirörelsen kom paradoxalt nog att föras fram som en del i den samling motrörelser mot den urbana modernism som en gång födde kolonitanken. Den kritik av storstaden som växte fram riktades bland annat mot kontoriseringar av city, den ökade bilismens negativa inverkan på miljön och 60-talets förortsområden som varande kommersiella och alienerande produkter av ett planerarsam-

hälle som inte tog hänsyn till mänskliga värden och proportioner.

Kritiken skapade också ett behov av motbilder vilka kunde fungera som positiva förebilder för det framtida stadsbyggnad, och här kom kolonier att spela en stor roll. De fördes fram som en ideal kombination av de goda värden staden borde innehålla. Mot storstadens växande motorvägar, höghus och shoppingcentra ställdes koloniernas grönska, intimitet och förmåga att skapa social närhet mellan människor. Vid sekelskiftet hade staden beskrivits som smutsig och omoralisk, och det var mot denna bild kolonin lyftes fram som ett löfte inför framtiden. På 1960-talet hade denna negativa bild av storstaden ersatts av tanken att det var det genomplanerade, sterila och kommersiella i det urbana livet som utgjorde det största hotet mot stadsmänniskan. Det lilla, nära och överblickbara gjorde nu att kolonierna framstod som eftersträvarvärda förebilder. Kolonin kunde användas, inte som vid sekelskiftet för att kontrollera eventuella oroshärdar, utan för att ge trygghet och skapa förutsättningar för människor att realisera livsvärden i en hotande betongstad.

Nu kom kolonierna att fyllas med människor ur en yngre generation som uppskattade närheten, möjligheten att få arbeta med händerna – påta i jorden eller snickra på sitt hus – och den sociala gemenskap som organiserades kring föreningslivet.

Men denna utveckling ledde också till att priserna på kolonistugor ökade. Eftersom kolonimark med centralt läge ofta har relativt låg arrendekostnad jämfört med mark för bostäder och kommersiell verksamhet, är det billigt att inneha koloniträdgård. I början av seklet hade inte koloniträdgården

något nämnvärt försäljningsvärde. Kolonistugan överläts, eventuellt med en mindre ersättning för utlägg i form av planterade träd och buskar. När koloniområden avröjdes av staden beroende på nybyggnation, blev det vanligt att kolonisterna fick en viss ekonomisk kompensation i de fall en ny lott inte fanns att tillgå som ersättning för den förlorade trädgården. Men ju mer köerna växte till de befintliga koloniträdgårdsområdena, i kombination med att nyetablerandet av koloniområden var relativt litet, pressades priserna upp.

Den mest dramatiska prisutvecklingen skedde parallellt med uppgången av priser på bostäder och fritidshus under 1980-talet. En kolonistuga kunde betinga ett försäljningspris liknande det för ett fritidshus i attraktivt läge. Många kolonister ansåg att detta var en ogynnsam utveckling. Kolonier hade alltid varit för småfolk, menade man, och den nya prissättningen tenderade att göra koloniområden till fritidsnöjen för den samhälleliga eliten. I några fall gav sig föreningar in och styrde försäljningspriser genom att sätta upp ett tak för hur mycket en stuga fick kosta. Men sådana åtgärder blev sammantaget relativt ovanliga. Genom att prissättningen för kolonier följde prisutvecklingen på bostäder, kom också kolonierna att utsättas för den kris som drabbade fastighetsmarknaden i början av 1990-talet. Kolonister som betalat ett par hundrausen kronor för sin kolonistuga kunde på kort tid få uppleva hur värdet på deras hus minskade till hälften.

Ytterligare en effekt av prisutvecklingen var att nyblivna kolonister, som betalat relativt mycket för sin stuga, gärna ville förbättra standarden genom att bygga till friggebodar, dra in vatten till duschanläggningar etc. I de äldre koloniområdena var rinnande vatten i varje enskild stuga inte vanligt.

Engagemang i det
gemensamma, en
ursprunglig idé in-
om kolonirörelsen.

Man ordnade ett antal gemensamma tappställen inom varje område för att hålla nere kostnaderna. Standardhöjningen genererade utgifter för samtliga kolonister eftersom kostnaden för de nya vattenrören måste delas av alla, oavsett om man valde att dra in vatten i den egna stugan eller inte. Många äldre kolonister drabbades av stora utgifter som de menade var alldeles onödiga: hade de klarat av att bo i sin kolonistuga hela livet utan rinnande vatten i huset, fanns det ingen anledning att åtgärda det på ålderns höst. De ansåg att kolonirörelsen hade tappat bort sin grundidé och kommit att präglas av individualism och ett prestigetänkande som inte hade funnits tidigare.

Detta ledde i sin tur till att man i flera kolonier ansåg att man måste gå tillbaka till ursprungstanken. Att vara kolonist innebar speciella rättigheter men också skyldigheter. Kolonier fick inte förvandlas till ett slags fritidsområden med sommarstugor där var och en skötte sig själv och ingen engagerade sig i det gemensamma. Både äldre och yngre kolonister försökte utveckla föreningsarbetet med gemensamma fester, arbetsdagar, studiecirklar m.m. för att återskapa något av det som man menade hade kännetecknat den tidiga kolonirörelsen.

Kolonierna idag och imorgon

Kolonirörelsen har, under det dryga sekel den funnits, genomgått ett flertal förvandlingar. Husen utvecklades under en period under 1950-talet från små lusthus om 10 kvadratmeter till i vissa fall fritidshus om 45–50 kvadrat på 1970-talet. Från att ha funnits i städernas närhet finns det idag både

fritidskolonier vid havet och fjärrkolonier placerade långt utanför städernas centra. Standarden har generellt sett höjts liksom priserna. Idag märks ett tydligt intresse för kolonier som ett uttryck för ekologiska tankar. Vissa koloniområden skapas med ambitionen att åstadkomma en livsform där människan kan leva i harmoni med naturen och ge tillbaka i sam-

Odlarliv på 2000-talet i
Söderbrunn i Stockholm.

ma utsträckning som hon förbrukar. Så framstår idag kolonin som ett löfte för en ekologiskt hållbar framtid.

Samtidigt är det naturligtvis mycket som är sig likt. Trots att kolonier idag är så vanliga inslag i stadsbilden att vi måste betrakta dem som en självklar del av det urbana livet, är de fortfarande satta på undantag och betraktas av planerande myndigheter som tillfälliga sätt att använda mark. Men kolonirörelsen har också stärkt sina positioner. Flera koloniområden har utsetts till kulturhistoriskt intressanta fenomen som måste sparas för eftervärlden. Kolonirörelsen har härvidlag genomgått en »musealiseringsprocess« där ibland både kolonister och deras trädgårdar kommit att förvandlas till levande utställningsföremål.

Vad som ändå är konstant i denna förändringsprocess är att kolonirörelsen fungerat som en spegel av samhällsförändringarna i stort, men också att kolonirörelsen föregripit eller påverkat förändringar i samhället. Kolonirörelsen har under årens lopp kommit att tolkas och uppfattas på en mängd olika sätt. Detta kan förklaras genom kolonins karaktär av »liminalt territorium«, ett gränsland mellan stad och landsbygd, mellan natur och kultur, mellan modernitet och tradition, mellan individ och samhälle. Kolonirörelsen speglar därför en komplexitet och mångfald som var kännetecknande för det moderna välfärdssamhällets framväxt under det tjugonde århundradet, och som med all säkerhet även kommer att präglade det tjugoförsta.